

Michał KUPIEC, Anna KIEPAS – KOKOT

Akademia Rolnicza
Katedra Ochrony i Kształtowania Środowiska
Szczecin, Polska
e-mail: kupiec@agro.ar.szczecin.pl

STAN ZACHOWANIA I KONCEPCJA ZARZĄDZANIA PARKAMI PODWORSKIMI W GMINIE MYŚLIBÓRZ

słowa kluczowe: parki podworskie, Pomorze Zachodnie, rewitalizacja, zarządzanie

WPROWADZENIE

Wraz ze zmianą przynależności państwowej po II wojnie światowej założenia parkowo-pałacowe na Pomorzu Zachodnim zmieniły nie tylko swoich właścicieli, ale przede wszystkim koncepcje, cele i zasady swojego funkcjonowania. Nagle przestały być ważnym i potrzebnym elementem w krajobrazie miejscowości, stając się przeżytkiem, częścią świata który nie tylko odszedł, ale także był postrzegany z dużą niechęcią przez nowych gospodarzy. Podobny proces myślowy, choć w mniejszej skali zachodził w latach powojennych na całym obszarze Polski. Skutkiem takich uwarunkowań była postępująca degradacja zarówno substancji architektonicznej jak i założeń parkowych. Nie wiele pomogło objęcie sporej części obiektów tego typu ochrona prawna jako obiektów zabytkowych. W większości przypadków opieka ta sprowadzała się do sporządzenia inwentaryzacji i „metryczek” konserwatorskich obiektów. Założenia przechodziły głębokie transformacje, dotyczące zwłaszcza budynków pałacowych i folwarcznych. Proces ten trwał jeszcze w latach 80. XX w. Dopiero ubiegłego – w latach 90. zaczęto ponownie dostrzegać istnienie i wartości kulturowe tych obiektów. Wzrosło zainteresowanie nimi zarówno naukowców – przyrodników, architektów krajobrazu, historyków, jak i potencjalnych inwestorów i samorządów lokalnych.

W latach 2005-2007 wykonano w ścisłej współpracy z władzami gminy Myślibórz (woj. Zachodniopomorskie) inwentaryzacje przyrodnicze oraz koncepcje zagospodarowania 7 parków podworskich (Dusza i in., 2005; Łysko i in., 2005; Dusza i in., 2006; Łysko i in., 2006; Kupiec i in., 2006; Dusza i in., 2007; Kupiec i in., 2007). W publikacji przedstawiono podsumowanie wyników prac inwentaryzacyjnych oraz

przedstawiono koncepcję przyszłego zagospodarowania parków, a także problemy, jak napotyka gmina przy realizacji tych zadań.

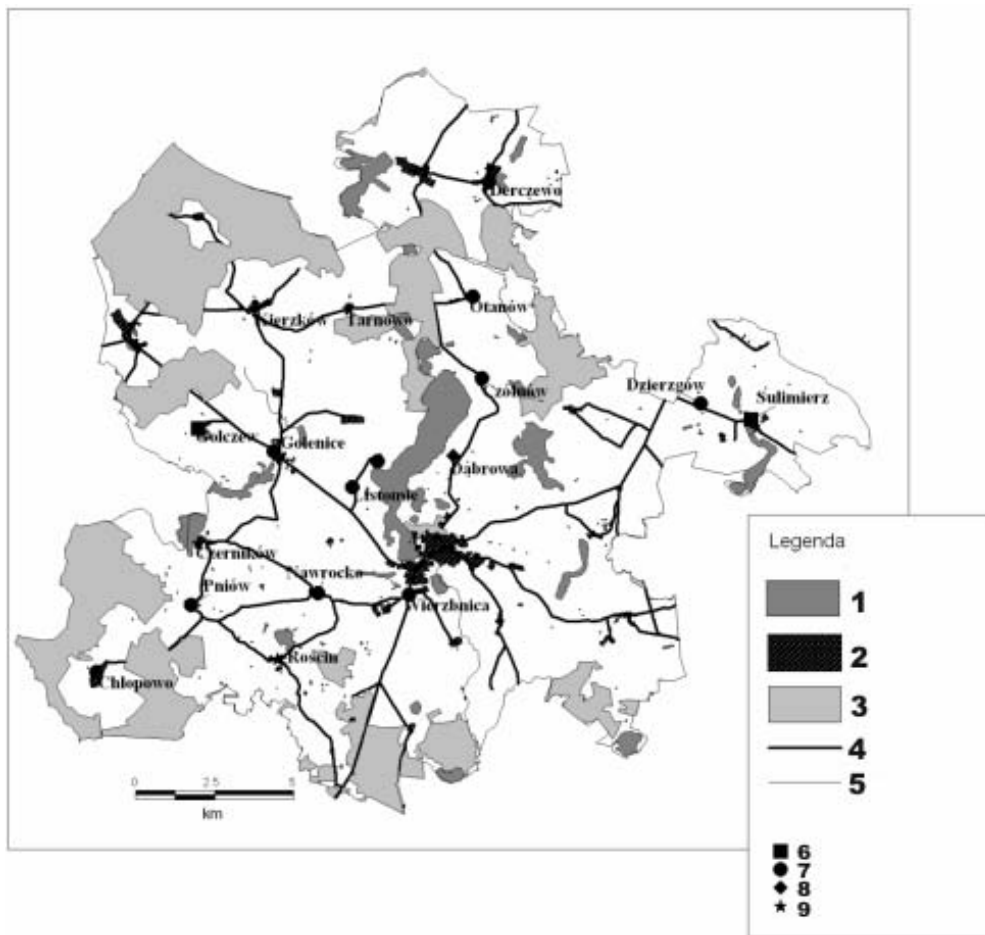
Na obszarze gminy zlokalizowanych jest 20 parków podworskich, z czego 12 znajduje się w jej władaniu. W ostatnich latach parki gminne obdarzone są coraz większym zainteresowaniem lokalnego samorządu. Ponieważ gmina zarządza parkami o największej wartości kulturowo-przyrodniczej, rozważane są projekty kompleksowej rewitalizacji obiektów, poprzez stworzenie sieci parków gminnych, rozbudowę infrastruktury turystycznej i zmianę funkcji tych obiektów w miejscowościach.

Podstawą inwentaryzacji była baza danych zawierająca pomiary obwodu i wysokości drzew oraz informacje dotyczące stanu zdrowotnego i funkcji strukturalnej poszczególnych okazów. Baza danych została sprzęgnięta z wynikami pomiarów geodezyjnych w wyniku których stworzono dokładne mapy cyfrowe rozmieszczenia poszczególnych okazów drzew. Baza danych połączona z systemem GIS umożliwiła sporządzanie różnego rodzaju map tematycznych, planowanie prac pielęgnacyjnych oraz sporządzenie koncepcji przyszłego zagospodarowania parków.

Ze względu na zły stan obiektów oraz intensywną sukcesję roślinności w czasie pomiarów w terenie posługiwano się szeregiem metod. W mniej zarośniętych obiektach wykorzystywano pomiary tachymetryczne, natomiast w warunkach ograniczonej widoczności pomiary odległościowe wykonywane dalmierzami laserowymi oraz pomiary GPS.

CHARAKTERYSTYKA GMINY MYŚLIBÓRZ

Gmina Myślibórz (ryc. 1), licząca 312,6 km² powierzchni, położona jest w południowej części województwa Zachodniopomorskiego. Pod względem geomorfologii i ukształtowania powierzchni stanowi obszar o bardzo dużym zróżnicowaniu. Na jej obszarze znajdują się pasy moren czołowych fazy chojeńskiej oraz myśliborskiej zlodowacenia bałtyckiego. Oba ciągi morenowe oddzielone są równinnymi powierzchniami moreny dennej i drobnych lokalnych sandrów w okolicach Myśliborza. W części południowej gminy dominuje płaska i falista wysoczyzna dennomorenowa z powierzchniami erozyjnymi. Krajobraz charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem rzeźby z ciągami rynien polodowcowych i szczególnie licznymi zagłębieniami bezodpływowymi. Liczne są również jeziora z największym jeziorem Myśliborskim o powierzchni 5,98 km². Główną rzeką na obszarze gminy jest Myśla, przepływająca przez jezioro Myśliborskie. Lesistość gminy wynosi 22,8% a kompleksy leśne zgrupowane są przede wszystkim w północnej i południowej części obszaru na obszarach czołomorenowych. Większość opisywanych założeń parkowych zlokalizowana jest w centralnej, najbardziej monotonnej części gminy. Tym większe jest ich znaczenie krajobrazowe, wobec braku większych kompleksów leśnych czy zadrzewień.

Ryc. 1. Parki podworskie w gminie Myślibórz.

1 – wody, 2 – miejscowości, 3 – lasy, 4 – drogi, 5 – ciekі,

Parki oraz ich forma własności: 6 – Agencja Nieruchomości Rolnych, 7 – własność gminna, 8 – Lasy Państwowe, 9 – własność prywatna. *Źródło: opracowanie własne autorów.*

Fig. 1. Ex-manor parks in Myślibórz commune.

1 – waters, 2 – settlements, 3 – forests, 4 – roads, 5 – streams,

Parks and their ownership: 6 – Agricultural Property Agency, 7 – commune, 8 – National Forests, 9 – private property. *Source: compiled by the authors.*

STAN ZACHOWANIA PARKÓW PODWORSKICH W GMINIE MYŚLIBÓRZ

W gminie Myślibórz zlokalizowanych jest 20 parków podworskich, z czego większość (16) posiada status zabytku (tab. 1). Status ten z nielicznymi wyjątkami posiadają one od 2 połowy lat 70. XX w. kiedy wykonano dla nich ogólne inwentaryzacje dendrologiczne. Większość obiektów była w tym czasie zarządzana przez liczne

na Pomorzu Państwowe Gospodarstwa Rolne. Zakłady te często użytkowały także budynki pałacowe i folwarczne. Ze sporządzonych w tym okresie inwentaryzacji odczytać można jeszcze stosunkowo dobry stan ich zachowania. Użytkownicy prowadzili drobne prace pielęgnacyjne i nie dopuszczali do niekontrolowanego wzrostu roślinności naturalnej. Po upadku gospodarstw państwowych status prawny parków ulegał częstym zmianom. Początkowo większość przeszła we władanie Agencji Rolnej Skarbu Państwa, część z nich sprzedano w ręce prywatne. Obecnie właścicielem 12 najcenniejszych parków jest gmina Myślibórz (ryc. 1).

Okres lat 80. i 90. XX w. spowodował duże niekorzystne zmiany w strukturze jakościowej parków. Nie pielęgnowana powierzchnia stała się miejscem szybkiej sukcesji gatunków rodzimych, co po niemal 30 latach doprowadziło do znacznego zatarcia układu przestrzennego i kompozycyjnego zagłuszenia cenniejszych gatunków i okazów. Dla miejscowej ludności parki stały się jedynie źródłem pozyskiwania drewna i przestały pełnić jakiegokolwiek inne cele użytkowe, co przyspieszyło ich degradację. Spośród 20 parków tylko w jednym prowadzono jakiegokolwiek prace pielęgnacyjne z własnej inicjatywy mieszkańców.

Kompleksową ocenę stanu zachowania walorów kulturowo-przyrodniczych parków przeprowadzono dla 7 obiektów, dla których w ostatnich latach wykonywana była inwentaryzacja drzewostanu (tab. 2). Pomimo zbliżonej powierzchni parków (3-5ha) inwentaryzacji podlegała bardzo zmienna liczba drzew. Wynikało to z faktu, że dokumentowano okazy szkieletowe, pochodzące z początkowego okresu funkcjonowania obszaru jako założenia parkowego. Nalot roślinności naturalnej, najczęściej w postaci jesionów, topoli, brzoź oraz na obszarach podmokłych olsy czarnej, po wieloletnich zaniedbaniach osiągnął wiek około 30-40 lat i jako element niepożądany przeznaczony był do usunięcia, z wyjątkiem sytuacji, gdzie stanowił on szkielet drzewostanu. W przypadku parków w Kruszwinię czy Chłopowie tego typu gatunki całkowicie zdominowały dawne założenie, z którego pozostały imponujących rozmiarów pojedyncze egzemplarze drzew. Jeżeli dodatkowo zaburzone (czy raczej poprzez zaniechanie melioracji „zrenaturalizowane”) zostały stosunki wodne, park przyjmował postać niemal naturalnego drzewostanu łągowo-jesionowego czy olsu. Tym samym jego wartość kulturowa została całkowicie zniszczona. W stosunkowo najlepszym stanie zachowały się parki wciąż pełniące w pewnym stopniu swoją rolę rekreacyjną, np. Golenice i Nawrocko, gdzie istnieją użytkowane zabudowania pałacu oraz Czółnów, którym z własnej inicjatywy przez wiele lat opiekował się jeden z mieszkańców. Pomimo degradacji krajobrazowej założeń parkowych posiadają one wciąż dużą wartość przyrodniczą oraz potencjał kulturowy. Posiadają one bardzo ciekawe elementy architektury ogrodowej charakterystyczne dla dworów Pomorza, takie jak aleje grabowe, altany, polany widokowe, a także liczne okazy pomnikowe drzew.

Tab. 1. Informacje podstawowe o parkach podworskich w gminie Myślubórz.**Tab. 1.** Basic informations about ex-manor parks in Myślubórz commune.

Lp	Miejscowość	Powierzchnia	Właściciel	Ochrona (nr rejestru)	Zespół pałacowy
1	Chłopowo	5.4	gmina	brak	rozebrany
2	Czerników	5.6	prywatny	235/78	istnieje
3	Czólnów	2.7	gmina	224/77	istnieje
4	Dąbrowa	5	nadleśnictwo	222/77	rozebrany
5	Derczewo	35	gmina	223/77	rozebrany
6	Golczew	2.1	ANR	232/78	rozebrany
7	Golenice	2.8	gmina	215/77	istnieje
8	Kierzków	2.5	prywatny	234/78	rozebrany
9	Kruszwini	4.9	gmina	233/78	rozebrany
10	Listomie	1.45	gmina	brak	zniszczony
11	Listomie	0.56	gmina	brak	zniszczony
12	Nawrocko	3.51	gmina	216/77	istnieje
13	Otanów	2.7	gmina	220/77	rozebrany
14	Pniów	3.1	gmina	237/78	rozebrany
15	Sitno	6.5	prywatny	217/77	istnieje
16	Sulimierz	6	ANR	219/77	rozebrany
17	Dierzgów	4.11	gmina	218/77	rozebrany
18	Tarnowo	9	prywatny	221/77	rozebrany
19	Wierzbnica	21.3	gmina	brak	zniszczony
20	Rościni	6	prywatny	65/01	istnieje

Źródło: Meuman, 1992.

Source: Meuman, 1992.

Kompleksową ocenę stanu zachowania walorów kulturowo-przyrodniczych parków przeprowadzono dla 7 obiektów, dla których w ostatnich latach wykonywana była inwentaryzacja drzewostanu (tab. 2). Pomimo zbliżonej powierzchni parków (3-5ha) inwentaryzacji podlegała bardzo zmienna liczba drzew. Wynikało to z faktu, że dokumentowano okazy szkieletowe, pochodzące z okresu funkcjonowania obszaru jako założenia parkowego. Nalot roślinności naturalnej, najczęściej w postaci jesionów, topoli oraz na obszarach podmokłych olszy czarnej, po wieloletnich zaniedbaniach osiągnął wiek około 30-40 lat i jako element niepożądany przeznaczony był do usunięcia, z wyjątkiem sytuacji, gdzie z powodu obumierania pierwotnego założenia to on stanowił szkielet drzewostanu. W przypadku parków w Kruszwini czy Chłopowie tego typu gatunki całkowicie zdominowały dawne założenie, z którego pozostały jedynie imponujących rozmiarów pojedyncze egzemplarze drzew. W przypadku Kruszwina dodatkowo zaburzone (czy raczej poprzez zaniechanie melioracji „zrenaturalizowane”) zostały stosunki wodne i park przyjął postać niemal naturalnego drzewostanu łęgowo-jesionowego a miejscami olsu. Tym samym jednak jego wartość kulturowa została całkowicie zniszczona. W stosunkowo

najlepszym stanie zachowały się parki wciąż pełniące w pewnym stopniu swoją rolę rekreacyjną, np. Golenice i Nawrocko, gdzie istnieją użytkowane zabudowania pałacu oraz Czółnów, w którym z własnej inicjatywy przez wiele lat opiekował się jeden z mieszkańców. Pomimo degradacji krajobrazowej założeń parkowych posiadają one wciąż dużą wartość przyrodniczą oraz potencjał rewitalizacyjny. Posiadają one bardzo ciekawe elementy architektury ogrodowej charakterystyczne dla dworów Pomorza, takie jak aleje grabowe, altany, polany widokowe, a także liczne okazy pomnikowe drzew.

Tab. 2. Aktualny stan inwentaryzowanych parków.
Tab. 2. Actual state of selected parks.

Miejscowość	Stan zachowania		Zdrowotność drzewostanu	Układ alei	Sukcesja roślinności	Zinwentaryzowane okazy	Liczba gatunków drzew	Drzewa pomnikowe*
	Zał. przestrzenne	Drzewostan						
Chłopowo	zły	zły	średnia	słabo czytelny	silna	209	15	0
Czółnów	dobry	dobry	dobra	czytelny	nieznaczną			
Kruszwini	b. zły	zły	średnia	całkowicie zatarty	b. silna	274	21	13
Nawrocko	dobry	średni	średnia	czytelny	średnia	313	31	30
Golenice	średni	średni	średni	czytelny	średnia	563	25	21
Otańów	średni	średni	dobra	słabo czytelny	silna	240	22	3
Pniów	średni	dobry	dobra	słabo czytelny	średnia	803	22	8

* drzewa o rozmiarach pomnikowych, kwalifikujące się do objęcia tą formą ochrony.

Źródło: opracowanie własne autorów.

Source: compiled by the authors.

KONCEPCJE KOMPLEKSOWEJ REWITALIZACJI PARKÓW

Dla zachowania lub odtworzenia walorów zabytkowych parków Gminy Myślubórz niezbędne staje się pilne przeprowadzenie prac pielęgnacyjnych, polegających m.in. na usunięciu samosiewów, wykonaniu cięć pielęgnacyjnych drzew starszych a następnie na prowadzeniu bieżącej pielęgnacji odtworzonych obiektów. Prace odtworzeniowe niosą ze sobą konieczność wysokich nakładów, jednak są stosunkowo łatwe pod względem organizacyjnym, z wykorzystaniem potencjału specjalistycznych firm pielęgnacyjnych. Trwałość tych działań jest jednak uzależniona od skuteczności bieżących prac pielęgnacyjnych i ograniczeniu dewastacji parków. Jedynym skutecznym sposobem realizacji tego celu wydaje się zaangażowanie lokalnej społeczności wiejskiej, zamieszkującej tereny sąsiadujące z parkami do prowadzenia prac pielęgnacyjnych. Koncepcja autorów pracy opiera się na stworzeniu instytucji „gospodarza parkowego”, bezpośredniego miejscowego opiekuna parku, przyuczonego do prac pielęgnacyjnych. Finansowanie przyuczenia zawodowego „gospodarzy parkowych” może opierać się o wykorzystanie funduszy społecznych, aktywizujących lokalną społeczność. W koncepcji tej istotną rolę przypisuje się działaniom urzędów pracy.

Odtwarzanie założeń parkowo-pałacowych znalazły się na liście priorytetowych programów Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej planowanych do finansowania w 2008r. (Uchwała Rady Nadzorczej NFOŚiGW nr 121/07 z dnia 11.09.2007r.). Na liście tej, wśród zadań z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu znalazło się zadanie przywracania walorów przyrodniczych cennym założeniom parkowym i pałacowo-ogrodowym. To źródło finansowania prac odtworzeniowych może stać się istotnym źródłem wsparcia działań na rzecz odtworzenia parków w Gminie Myślubórz i nie tylko. Wydaje się, że zwiększenie szans na ich pozyskanie może wiązać się z kompleksowym programem odtwarzania parków na zasadzie budowy sieci tworzącej szlak parkowy.

LITERATURA

- Łysko A., Fragstein-Niemsdorff G., Jastrzębski M., Sępkowski J. 2006: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Chłopowie. Maszynopis.
- Dusza E., Fragstein-Niemsdorff G., Jastrzębski M., Sępkowski J. Kot K., Wawryków P., 2005: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Golenicach. Maszynopis.
- Łysko A., Dusza E. Klimasek A., Wilk A., Gawrońska A., Kaszak M., Wróbel M., 2005: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Nawrocku. Maszynopis.

- Kupiec M., Trot M., Witkowski P., Karcz A., Klimasek A., 2006: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Kruszwini. Maszynopis.
- Kupiec M., Judzińska A., Witkowski P., Frankowski R., Klusek R., 2007: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Otanowie. Maszynopis.
- Dusza E., Kmicic M., Wawryków P., Frankowski R., Wróbel M., 2006: Inwentaryzacja zieleni oraz koncepcja zagospodarowania parku podworskiego w Pniowie. Maszynopis.
- Meuman M. (red)., 1992: Zasoby przyrody chronionej województwa gorzowskiego. Cz. IV. Parki miejskie i wiejskie. Urząd Wojewódzki w Gorzowie.

SUMMARY

EX-MANOR PARKS IN MYŚLIBÓRZ COMMUNE

In western-pomeranian Myślubórz commune 20 ex-manor parks are located. They have differentiated characteristics, present state and ownership status. Parks were created as a part of manor complexes in 1st half of 19th c. and have landscape character. They have also some common composition elements like huge plane trees, chestnuts and beech specimens, hornbeam hedgerows and alleys, lime gazebos. Manors generally are in bad state or are ruined. Despite of their national monument status, almost all objects are in bad state after years without proper care and disappearing of original role. Summary of inventory prepared for 7 most valuable parks is presented in paper as well as preliminary concepts of revitalisation works planned by commune authorities. Restoring of important role for local community is considered as key factor in development plans together with preparation complex development plan for parks owned by commune.